

INKYUZIV MUHITDA MASHG'ULOT ISHLANMASINI ISHLAN CHIQISH YO'LLARI

N.J.Isakulova

ped.fan.dok., professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada inkyuziv muhitda mashg'ulot ishlanmasini ishlan chiqish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, darsning samaradorligi ko'p jihatdan aniq maqsad va vazifalarni belgilashga bog'ligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar va iboralar: o'quv materialini moslashtirish, modifikasiyalash, bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi.

Har qanday darsning sifati asosan o'qituvchini unga tayyorlashning puxtaligi bilan belgilanadi. Darsning samaradorligi ko'p jihatdan aniq maqsad va vazifalarni belgilashga bog'liq. Inklyuziv sinf o'qituvchilari, shuningdek, umumiy ta'lim sinflari uchta vazifani qo'yadilar: ta'limiy, tarbiyaviy va korreksion-rivojlantiruvchi. Farqi shundaki, tuzatish va rivojlantirish vazifasiga ko'proq e'tibor beriladi.

Ta'limiy vazifa o'quv dasturlarini o'zlashtirish, bolalarning ma'lum o'quv bilimlari, ko'nikmalari va ko'nikmalarini o'zlashtirish vazifalarini belgilashi kerak. So'z dars mazmunini aks ettiradi. *Tarbiyaviy vazifa* yuqori qadriyatlarni shakllantirish, xulq-atvor modellarini takomillashtirish, bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini o'zlashtirish, ijtimoiy faollikni rivojlantirish va boshqalarni belgilashi kerak. *Korreksion-rivojlantiruvchi vazifa* o'qituvchini aqliy jarayonlarni, bolaning hissiy-ixtiyoriy sohasini rivojlantirishga, mavjud kamchiliklarni maxsus pedagogik va psixologik usullar bilan tuzatish va qoplashga aniq yo'naltirishi kerak. Ushbu vazifa juda aniq bo'lishi va darsda maksimal darajada ishtirok etadigan aqliy funktsiyalarni faollashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Korreksion-rivojlantiruvchi vazifani amalga oshirish yuqori aqliy funktsiyalarni, hissiy-irodaviy, kognitiv sohalarni va boshqalarni takomillashtirish uchun darsga maxsus tuzatish va rivojlantirish mashqlarini kiritishni, bir nechta analizatorlarga asoslangan vazifalarni kiritishni va boshqalarni o'z ichiga oladi [2] (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Inklyuziv sinfda darsning ta'limiy, tarbiyaviy va korreksion-rivojlantiruvchi vazifalari

Ta'limiy vazifa	Tarbiyaviy vazifa	Korreksion-rivojlantiruvchi vazifa
talabalarda g'oyalarni shakllantirish (shakllantirish); aniqlash (aniqlash); tanishtirish, tanishtirish, tanishtirishni davom ettirish;	kuzatuvchanlikni tarbiyalash; mustaqillikni tarbiyalash; qat'iylik va sabr-toqatni tarbiyalash; axloqiy fazilatlarini tarbiyalash (sevgi, hurmat,	izchil og'zaki nutqni tuzatish va rivojlantirish (tartibga solish funktsiyasi, rejalashtirish funktsiyasi, tahlil qilish funktsiyasi, orfoepik jihatdan to'g'ri talaffuz qilish, passiv va faol so'z boyligini to'ldirish va boyitish, dialogik va monologik nutq) amalga oshirish orqali;

aniqlang; kengaytirish; umumlashtirish; tizimlashtirish; farqlash; amalda qo'llashni o'rganing; foydalanishni o'rganing; mashq qilish; tekshiring	mehnatsevarlik, hamdardlik qobiliyati va boshqalar).	izchil yozma nutqni tuzatish va rivojlantirish (deformatsiyalangan matnlar, kompozitsiya, taqdimot, ijodiy diktant ustida ishlashda); xotirani tuzatish va rivojlantirish (qisqa muddatli, uzoq muddatli); vizual in'ikoslarni tuzatish va rivojlantirish; eshitish qobiliyatini rivojlantirish; qo'llarning nozik motorli ko'nikmalarini tuzatish va rivojlantirish (qo'lda mahoratni shakllantirish, ritmni rivojlantirish, harakatlarning ravonligi, harakatlarning mutanosibligi); aqliy faoliyatni tuzatish va rivojlantirish (tahlil va sintez operatsiyalari, asosiy fikrni aniqlash, mantiqiy va sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, fikrlashning rejalashtirish funktsiyasi); talabalarning shaxsiy fazilatlarini, hissiy va ixtiyoriy sohani tuzatish va rivojlantirish (o'zini tuta bilish, qat'iyatlilik va chidamlilik qobiliyatlari, his-tuyg'ularini ifoda etish qobiliyati)
--	---	--

Inklyuziv sinfda dars rejimini tashkil qilishda o'qituvchi quyidagi talablarga rioya qilishi kerak:

1. Dars aniq algoritmgga ega bo'lishi kerak. Muayyan algoritmgga o'rganib qolgan bolalar yanada tartibli bo'lishadi.

2. "Maxsus" bolalarga taqdim etiladigan har bir vazifa ham muayyan harakatlar algoritmgga javob berishi kerak.

Og'zaki vazifalar quyidagi algoritmgga muvofiq amalga oshiriladi:

o'qituvchi topshiriqni o'zi aytadi (siz qo'llab-quvvatlovchi so'zlar yoki qo'llab-quvvatlovchi jumlar bilan kartalardan foydalanishingiz mumkin);

o'qituvchi vazifani qanday bajarishimizni aytadi: avval nima, keyin nima, natijada nima bo'ladi;

vazifani bosqichma - bosqich bajarish-bolalar bajaradilar, o'qituvchi bilan tekshiradilar va hokazo;

topshiriqning bajarilishini yakuniy tekshirish, xatolarni hisobga olish (o'qituvchi aytadi, keyin bolalar).

Yozma topshiriqlar:

o'qituvchi topshiriqni o'zi aytadi (ya'ni biz nima qilamiz) - bolalar o'qituvchidan keyin topshiriqni talaffuz qilishadi; siz qo'llab-quvvatlovchi so'zlar yoki qo'llab-quvvatlovchi jumlar bilan kartalardan foydalanishingiz mumkin;

bolalarga o'z-o'zini bajarish uchun topshiriq berilgan kartalar beriladi (harakatlar algoritmi kartaning o'zida yoki doskada yoziladi, sinfdagi stendlarda bunday vazifalarni bajarish algoritmi bo'lgan jadvallar, diagrammalar mavjud);

topshiriqni tekshirish: o'qituvchi har bir bolaga yaqinlashganda yoki oldingi tekshiruvdan foydalanib, topshiriqni alohida tekshirishi mumkin;

3. Nogiron bolalar bo'lgan inklyuziv sinfdagi dars materialni idrok etishni soddalashtirish uchun ko'p sonli ko'rinishdan foydalanishni o'z ichiga olishi kerak. Vizual material rasmlarni yoki narsalarni passiv ravishda ko'rib chiqish emas, balki bilimga hissa qo'shishi kerak.

4. Darsning asosiy talablaridan biri nogiron bolalarning zaif e'tiborini, ularning charchashini va monoton faoliyat bilan to'yinganligini hisobga olishdir. Shuning uchun, darsda o'qituvchi turli xil faoliyat turlarini o'zgartirishi kerak:

a) darsni xotirani, e'tiborni o'rgatadigan vazifalar bilan boshlash yaxshiroqdir;

b) murakkab intellektual topshiriqlardan faqat darsning o'rtasida foydalanish;

v) o'qitish bilan bog'liq vazifalarni va faqat tuzatish yo'nalishiga ega bo'lgan vazifalarni almashtirish (vizual gimnastika, nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirish, idrok va fikrlashni rivojlantirish uchun vazifalardan foydalanish);

d) kutilmagan, o'yin lahzalari, raqobat lahzalari, fitnalar, rolli o'yinlar, mini-spektakllardan foydalaning (ya'ni bolalarning his-tuyg'ulariga ta'sir qiladigan va bilimlarni hayot bilan bog'laydigan barcha tadbirlar) [1].

Misol uchun individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchining individual ehtiyojlarini va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini rejalashtirish va amalga oshirishni ta'minlaydi. Individual ta'limiy marshrutning to'g'ri ishlab chiqilishi va samarali amalga oshirilishi o'quvchining muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Quyida individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlarini batafsil ko'rib chiqamiz (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari

Bosqichlar	Bosqichlar mazmuni	Bosqichlar jarayoni
1-bosqich	<i>O'quvchining holatini va ehtiyojlarini aniqlash</i>	O'quvchining hozirgi bilim va ko'nikmalarini, rivojlanish darajasini tahlil qilish. O'quvchining individual xususiyatlarini, ya'ni o'rganish uslublari (vizual, auditiv, kinestetik), psixologik holati va ijtimoiy xususiyatlarini baholash. O'quvchining qiyinchiliklari va kuchli tomonlarini aniqlash uchun diagnostik vositalardan foydalanish (testlar, anketa, intervyular)
2-bosqich	<i>Ta'lim maqsadlarini belgilash</i>	O'quvchining bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun aniq maqsadlarni belgilash.

		Kognitiv, psixologik va ijtimoiy rivojlanish bo'yicha maqsadlar qo'yish. Maqsadlarning o'lchanadigan va realistik bo'lishini ta'minlash (SMART tizimi)
3-bosqich	Ta'lim strategiyasini va metodlarini tanlash	O'quvchining o'rganish uslublarini va afzalliklarini hisobga olib, ta'lim metodlarini tanlash. Yangi materiallarni etkazish usullarini ishlab chiqish (interaktiv metodlar, ko'rgazmali materiallar, guruhda ishlash). O'quvchining qiyinchiliklarini bartaraf etish uchun reabilitatsiya va psixologik metodlarni qo'llash
4-bosqich	Ta'lim dasturini shakllantirish	Ta'limning mavzulari va vaqt jadvali belgilanishi. O'quvchining individual ehtiyojlarini qondirish uchun mos o'quv materiallari, vositalar va resurslar tanlanadi. Dasturda o'quvchining ilg'or va orqada qolgan tomonlari uchun alohida yo'nalishlar va metodlar ko'zda tutiladi
5-bosqich	O'quvchilarning rivojlanishini kuzatish va baholash	Ta'lim jarayonida o'quvchining yutuqlari va muvaffaqiyatlarini kuzatish (testlar, jurnallar, ishlar). Periodik baholashlar va diagnostika yordamida o'quvchining o'zgarishini tahlil qilish. O'quvchi bilan muloqot orqali uning fikrini va hissiyotlarini tinglash, ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlarni muhokama qilish
6-bosqich	Ta'limiy marshrutni tahrirlash va moslashtirish	O'quvchilarning progressi va baholashlar asosida, ta'limiy marshrutni moslashtirish. Yangi vazifalar va maqsadlar belgilash, o'quvchining ehtiyojlariga mos ravishda o'quv dasturini yangilash. O'quvchi bilan muntazam ravishda muloqot qilib, unga kerakli yordamni ko'rsatish
7-bosqich	Yakuniy baholash va natijalar	O'quvchining maqsadlarga erishish darajasi va natijalarini umumiy baholash. Yutuqlarni va muvaffaqiyatlarni tan olish, o'quvchining ishtiyoqini oshirish. Keyingi bosqichlarga tayyorlikni baholash va zarur bo'lsa, yangi marshrutlarni rejalashtirish

1-bosqich o'quvchining hozirgi holatini tahlil qilishdir. Bu bosqichda o'quvchining kognitiv, emotsional, ijtimoiy va psixologik ehtiyojlari aniqlanadi.

2-bosqichda individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish, o'quvchining rivojlanishi uchun aniq va o'lchab bo'ladigan maqsadlar belgilanishi kerak. Maqsadlar o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlari asosida aniq shakllantiriladi.

3-bosqichda individual ta'limiy marshrutni amalga oshirish uchun o'quvchining ehtiyojlariga mos pedagogik strategiyalar va metodlarni tanlash zarur. Bu metodlar o'quvchining o'rganish uslubiga, motivatsiyasiga va psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak.

4-bosqichda individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqishda aniq ta'lim dasturi yoki rejasi yaratiladi. Bu dastur o'quvchining ehtiyojlari va belgilangan maqsadlar asosida tuziladi.

5-bosqichda individual ta'limiy marshrutning muvaffaqiyatini baholash uchun o'quvchining rivojlanish jarayoni doimiy ravishda kuzatilib borilishi kerak. Bu jarayonda, o'quvchining progressi va maqsadlarga erishish darajasi tahlil qilinadi.

6-bosqichda o'quvchilarning ehtiyojlari va rivojlanish jarayonini hisobga olgan holda, ta'limiy marshrutni tahrirlash va zarur bo'lsa, yangi metodlar va strategiyalarni qo'llash kerak. Bu, o'quvchining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun ta'limni optimallashtirishni ta'minlaydi.

7-bosqichda individual ta'limiy marshrutni amalga oshirishning yakuniy bosqichida o'quvchining erishgan natijalari baholanadi va tahlil qilinadi. Bu jarayonda o'quvchining o'rganishdagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari ko'rib chiqiladi.

Xulosa qilib aytganda, individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoni, o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Har bir bosqichda o'quvchi bilan individual yondashuvni qo'llash, uning muvaffaqiyatini ta'minlash va rivojlanishiga yordam beradi. Bu jarayon o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi va ta'lim tizimini yanada samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Организация режима урока в инклюзивном классе. Организация режима урока в инклюзивном классе (1sept.ru).

2. Проектирование урока в условиях инклюзивного образования. проектирование урока в условиях инклюзивного образования | Методическая разработка: | Образовательная социальная сеть (nsportal.ru)

3. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim: xalqaro va milliy tajribalar. Uslubiy qo'lanma. – Toshkent 2011. – 208 b. 183-184-б.

4. Djurayev Dusmurod Uralovich. (2025). Jadid usuli maktablarining turkiston xalq ta'limi tizimi islohotidagi ahamiyati (XX asr boshlari). xalqaro ilmiy-amaliy anjuman "Ta'lim maydoni tendensiyalari: kompetentsiyalar, innovatsiyalar va texnologiyalar", 1(1), 30–34. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15362015>